

belemmeringen bij hun vak. *Levende Talen Magazine*, 103(2), 4–9.

Voogel, M. (2018). *Bon ton of boring? De ontwikkeling van het Frans in onderwijs en uitgeverij in Nederland*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

West, L., & Verspoor, M. (2016). An impression of foreign language teaching approaches in the Netherlands. *Levende Talen Tijdschrift*, 17(4), 26–36.

MARJON TAMMENGHA-HELMANTEL promoveerde als taalkundige aan de Universiteit Leiden. Daarna was ze werkzaam als docent Duits in het vo en als vakdidacticus Duits en universitair docent aan de Rijksuniversiteit Groningen. Haar onderzoek omvat thema's als grammaticale instructie, doeltaalgebruik en leermiddelenanalyse (cultuur, grammatica, taalbewustzijn, meertaligheid). Ze is vakexpert mvt en werkzaam als leerplanontwikkelaar bij SLO, het landelijk expertisecentrum voor curriculumontwikkeling. Ze is betrokken bij curriculumvraagstukken rond de moderne vreemde talen in het voortgezet onderwijs.

E-mail: m.tammenga@slo.nl

GESIGNALEERD

Feedback als vliegwiel voor schrijfsucces

ANKE HERDER

Jong, J. de, & Kruiningen, J. van (2022). *Geef ze het nakijken. Over activerende feedback en schrijfbegeleiding*. Boom uitgevers.

Koster, M., & M. Korpershoek (2021). *Maak er geen punt van! Feedback geven op schrijfproducten*. Uitgeverij Coutinho.

Betekenisvolle feedback op schrijfproducten en op de schrijfaanpak van leerlingen en studenten is essentieel voor de ontwikkeling van schrijfvaardigheid. Maar hoe geef je goede feedback, welke manieren zijn er en waar moet die feedback over gaan? Voor docenten van primair tot hoger onderwijs liggen er inmiddels twee handboeken met achtergrondinformatie over schrijven en de rol van feedback, met daarin een veelheid aan bruikbare werkwijzen en voorbeelden. Zo kunnen docenten leren om meer te doen met feedback en om de lerende schrijvers zelf een actievere rol te geven in hun eigen schrijfontwikkeling.

Het boek 'Maak er geen punt van!' schreven Monica Koster en Meike Korpershoek voor een brede doelgroep: docenten van primair tot hoger onderwijs, lerarenopleiders, docenten in opleiding, taaldocenten en vakdocenten die schrijfproducten van leerlingen en studenten beoordelen. Jacqueline van Kruiningen en Joy de Jong richten zich met 'Geef ze het nakijken' specifiek op docenten en begeleiders in het hoger onderwijs, die doorgaans veel tijd besteden aan het nakij-

ken en van feedback voorzien van schrijfproducten van studenten. Beide handboeken zijn gebaseerd op recente wetenschappelijke inzichten over schrijfontwikkeling en op de ruime praktijkervaring van de auteurs. Deze combinatie maakt dat de lezer meer inzicht krijgt in de aard en rol van feedback en hier ook direct mee aan de slag kan gaan. De boeken zijn geschikt voor individuele docenten die hun feedbackvaardigheden in het schrijfonderwijs willen verbeteren, maar ook voor teams binnen scholen en opleidingen. Er zijn allerlei handvatten voor professionalisering, variërend van reflectieve verwerkingsvragen en voorbeelden van feedback bij schrijfproducten (Koster en Korpershoek) tot de vraag hoe je binnen een opleiding aandacht voor schrijfontwikkeling structureel verankert en wat belangrijk is bij de inrichting van een schrijfcentrum (De Jong en Van Kruiningen). Wat kan de lezer vinden in beide handboeken?

Maak er geen punt van!

In 'Maak er geen punt van!' stellen Koster en Korpershoek dat feedback een zeer effectief middel is om leerlingen en studenten beter te leren schrijven. Voor docenten is het echter niet altijd duidelijk wanneer en waarop je het beste feedback kunt geven en ook hoe je die feedback formuleert. De auteurs beginnen hun boek met een beknopte toelichting op hoe het schrijfproces er uit ziet en wat kenmerken zijn van goed schrijfonderwijs. Het tweede hoofdstuk is vervolgens gewijd

aan verschillende manieren van beoordelen: summatief versus formatief met aandacht voor succescriteria, holistisch versus analytisch en comparatief beoordelen. In hoofdstuk 3 gaat het om feedback op taak, proces, zelfregulatie en de persoon vanuit de vraag: wanneer en hoe vaak geef je feedback? In de hoofdstukken 4 en 5 beschrijven Koster en Korpershoek vervolgens waar je feedback op kunt geven en hoe je dat kunt doen. Voor wat betreft de inhoud van de feedback maken zij onderscheid tussen niet-selectieve feedback en selectieve feedback en ook tussen feedback op hogere-orde-of lagere-orde-aspecten. Bij eerstgenoemde categorie gaat het om inhoud, structuur en stijl, terwijl de lagere-orde-aspecten gaan over grammatica, spelling, interpunctie en lay-out. Wanneer je hebt bepaald waarop je precies wel (en niet) feedback geeft, zijn er verschillende manieren om die te verwoorden. Bij directieve feedback geef je concrete aanwijzingen voor wat gereviseerd moet worden, terwijl faciliterende feedback bestaat uit suggesties aan de hand waarvan de schrijver de tekst verbetert. Ook in de uitvoering zijn er allerlei opties die worden toegelicht: in, naast, onder de tekst, via een model of formulier.

Wanneer je schriftelijk feedback hebt gegeven, rijst de vraag: hoe zorg je ervoor dat de schrijver daadwerkelijk iets gaat doen met je feedback? De auteurs bespreken in het zesde hoofdstuk drie voorwaarden: de feedback geeft inzicht in de prestatie, maakt duidelijk hoe de leerling de tekst kan verbeteren en is motiverend. Het laatste hoofdstuk (7) gaat in op peerfeedback. Een veilig werkklimaat is belangrijk, en Koster en Korpershoek geven verschillende werkvormen om peerfeedback te organiseren, zoals gebruik van ankerteksten en een feedbackcarrousel. Het boek is verdeeld in twee delen en het tweede deel biedt praktische gereedschappen: er zijn voorbeeldteksten opgenomen van leerlingen

en studenten met daarbij toegelicht welke feedback gegeven kan worden. Ook biedt het boek een stappenplan voor het geven van effectieve feedback met zes stappen, startend bij het communicatieve doel en eindigend met een controlestap (zie Koster & Korpershoek, 2023, voor een uitgebreide beschrijving).

Geef ze het nakijken

De Jong en Van Kruiningen zijn beide werkzaam in het hoger onderwijs en hebben hun expertise en jarenlange ervaring met schrijfbegeleiding benut voor hun praktische boek. Centraal staat het geven van activerende feedback, waarbij de studenten worden aangezet tot beter (leren) plannen, schrijven, evalueren en herschrijven. Vanuit een introductie over schrijfbegeleiding in het hoger onderwijs, gaan De Jong en Van Kruiningen allereerst in op de vraag waarom goede, activerende feedback zo belangrijk is voor studenten. Hierbij bespreken zij onder andere de specifieke genres in het hoger onderwijs en motivatie en zelfvertrouwen van studenten. De auteurs introduceren vervolgens zes kernstrategieën voor activerende feedback op schrijfwerk: (1) activeer de studenten, (2) stel de schrijver centraal in plaats van het product, (3) kijk naar oorzaken van tekstproblemen, (4) selecteer beredeneerd uit *higher order* en *lower order concerns*, (5) organiseer tussentijdse feedback, (6) denk na over de impact van de verwoording ervan. In hoofdstuk 2 gaan de auteurs in op de relatie tussen opdrachtontwerp en feedbackwerk. Het zet docenten en begeleiders aan tot bewuster formuleren van het doel en de inhoud van schrijftaken en van daaruit de beoordelingscriteria die later als uitgangspunt voor feedback kunnen dienen. Het derde hoofdstuk geeft aan hoe activerende feedback er uit kan zien op de basisaspecten van een tekst: inhoud, structuur, stijl en correctheid.

In hoofdstuk 4 laten de auteurs de verschillende manieren zien waarop schriftelijke feedback kan worden gegeven, bijvoorbeeld via een rapport, opmerkingen in de kantlijn of gebruik van foutcoderingen. Vanuit dit overzicht aan schriftelijke manieren geven De Jong en Van Kruiningen vervolgens handvatten voor het voeren van een feedbackgesprek met een student (hoofdstuk 5). Hoofdstuk 6 gaat in op peerfeedback: waarom, wanneer en hoe is dat een goed instrument en hoe motiveer je studenten om elkaars werk van feedback te voorzien? De laatste twee hoofdstukken zoomen uit naar een bredere aanpak van schrijfvaardigheidsontwikkeling van studenten. Het gaat dan om het organiseren van schrijfbegeleiding in de afstudeerfase (hoofdstuk 7) en door de hele opleiding (hoofdstuk 8). Centrale noties zijn een opbouw naar meer zelfstandigheid van studenten en de balans tussen vrijheid en sturing, waarvoor de auteurs een overzicht aan dilemma's en paradoxen geven. Ook besteden de auteurs aandacht aan schrijfgroepen, het omgaan met grote aantallen studenten en het belang van structurele afstemming en professionalisering op teamniveau.

Schrijftaak en tekstsoort

Feedback op schrijfproducten kan gericht zijn op verschillende aspecten van het schrijfproduct, zoals beide boeken laten zien. Belangrijk is om als docent of begeleider vooraf heldere keuzes te maken. Dat betreft niet alleen de aard van de feedback, zoals lagere of hogere-orde-aspecten, maar ook de manier waarop de reactie gegeven wordt. De Jong en Van Kruiningen benadrukken in hoofdstuk 2 het belang van de relatie tussen het ontwerp van een schrijfopdracht en het geven van feedback en gaan daarbij ook in op de vraag of een schrijftaak bedoeld is om te oefenen of dat er sprake is van een toetsvorm. Eén

van de aspecten waar een docent ook goed over na moet denken is de tekstsoort: 'Hoe concreter de aanduiding van de tekstsoort, hoe meer richting dat geeft voor studenten bij de taakuitvoering, en hoe logischer of gemakkelijker je daar als docent feedbackpunten en beoordelingscriteria aan kunt verbinden' (p.37). Tegelijk is de aandacht voor tekstsoorten een onderdeel dat minder is uitgewerkt in het boek, terwijl dit juist voor docenten en begeleiders in het hoger onderwijs, die niet per se een achtergrond hebben als docent Nederlands, een meerwaarde zou kunnen hebben. De genres die studenten schrijven, hangen immers voor een belangrijk deel samen met de gekozen studie. Typische genrekenmerken (zie Van der Leeuw en Meestringa, 2014) zouden daarom extra houvast kunnen bieden voor de inrichting van de schrijftaak, het schrijfproces en dus ook de te geven feedback aan de hand van genrespecifieke succescriteria.

Ook Koster en Korpershoek besteden niet uitgebreid aandacht aan verschillende genres, maar benoemen in de context van effectief schrijfonderwijs wel het onderscheid tussen algemene processtrategieën en genrespecifieke schrijfstrategieën. "Genrespecifieke strategieën helpen schrijvers om specifieke conventies van een genre met betrekking tot inhoud en structuur aan te leren" (p.19).

Aandacht voor de schrijver

In beide boeken is aandacht voor de vraag hoe feedback ervoor kan zorgen dat de schrijvende leerling of student gemotiveerd is om zijn schrijfvaardigheid te verbeteren. De auteurs besteden daarom, naast adviezen voor inhoud en vorm van het geven van feedback op een schrijfproduct, aandacht aan gesprekken over de schrijfproducten. Het gaat dan om aanwijzingen voor de inzet van peer feedback en vooral over feedbackgesprekken tussen docent en leerling of student.

Uitgangspunt voor de gesprekken is de feedback die docenten op een tekst geven en daarmee zijn de feedbackgesprekken in beginsel gericht op verbetering van de tekst en daarnaast op de schrijfaanpak.

De stijl van de tekst krijgt weliswaar aandacht in beide boeken, maar het reflecteren op en ontwikkelen van een eigen, persoonlijke schrijfstijl blijft onderbelicht. Dit bevestigt in zekere zin het gegeven dat schrijfonderwijs hoofdzakelijk is gericht op kennis- en vaardigheidsdoelen, waarbij de focus ligt op kwalificatie en socialisatie. De persoonsvormende functie van schrijven, die eraan kan bijdragen dat leerlingen volwassen en autonoom in de wereld komen te staan, krijgt daarbij geen tot amper aandacht (Steenbakkers, Baaijen & De Gloppe, 2021). Formuleervaardigheid en schrijfstijl bieden echter allerlei mogelijkheden voor leerzame en motiverende gesprekken, bijvoorbeeld over het eigen taalgevoel en opvattingen en intuïtie over het effect van keuzes in formuleringen (Steenbakkers & De Gloppe, 2020). Faciliterende feedback, aan de hand van gerichte vragen en gesprekken over onder meer stijlkeuzes van schrijvers, kan de schrijfontwikkeling van leerlingen en studenten een belangrijke impuls geven. Aandacht voor manieren om juist daarover met de schrijvende leerlingen en studenten in gesprek te gaan, was daarom een welkome extra invalshoek geweest.

Feed forward

Na het verschijnen van beide boeken verscheen ChatGPT, waar veel leerlingen en studenten gretig gebruik van maken. Welke consequenties heeft deze AI-tool voor feedback op schrijfproducten? Het antwoord van ChatGPT zelf luidt als volgt: 'De gevolgen van het gebruik van ChatGPT voor feedback op schrijfproducten van leerlingen of studenten zijn afhankelijk van hoe het model wordt ingezet. Als het model wordt gebruikt om snel en efficiënt feedback

te geven op grammaticale en spellingfouten, kan het een waardevolle aanvulling zijn op de feedback van mensen. Het kan leerkrachten en docenten helpen om meer tijd te besteden aan het analyseren van de inhoud en structuur van de tekst. Echter, als het model wordt gebruikt als enige bron van feedback, kan het de ontwikkeling van vaardigheden in zelfredzaamheid en zelfevaluatie van studenten belemmeren. Het is belangrijk om te onthouden dat ChatGPT een model is en geen mens, het kan geen inzicht geven in de context of de achtergrond van de schrijver en kan geen feedback geven op de inhoud of de structuur van de tekst.' En dat onderstreept nog maar eens de waarde van een docent die goed geïnformeerd, met oog voor de persoonlijke ontwikkelpunten van de lerende schrijver, feedback kan geven op product en proces, om zo de schrijfontwikkeling van leerlingen en studenten optimaal te faciliteren. De hier besproken boeken bieden daarvoor een uitstekende basis.

LITERATUUR

- Koster, M., & Korpershoek, M. (2023). Effectieve feedback op schrijfproducten in zes stappen. *Levende Talen Magazine*, 110(4), 12–16.
- Leeuw, B. van der, & Meestringa, T. (2014). *Genres in schoolvakken: Taalgerichte didactiek in het voortgezet onderwijs*. Coutinho.
- Steenbakkers, J., & Gloppe, K. de. (2020). Vakdidactiek, pedagogiek en het schoolvak Nederlands: Opvoeders in en door de moedertaal (deel 1). *Levende Talen Magazine*, 107(1), 10–14. Geraadpleegd van <https://lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/ltm/article/view/1995>
- Steenbakkers, J., Baaijen, V. & Gloppe, K. de. (2021). De pedagogische dimensie van formuleer- en schrijfstijlonderwijs binnen het schoolvak Nederlands. Een analyse van het curriculum, het vakdidactisch discours en de lespraktijk. *Pedagogiek* 41(2), 175–200. <https://doi.org/10.5117/PED2021.2.003>. STEE.

ANKE HERDER is curriculumontwikkelaar Nederlands bij de afdeling voortgezet onderwijs van SLO. Eerder werkte ze o.a. als onderzoeker en ontwikkelaar bij de Rijksuniversiteit Groningen, auteur en eindredacteur voor diverse educatieve uitgeverijen, lerarenopleider Nederlands aan NHL Stenden en toetsontwikkelaar. In 2020 promoveerde ze op een onderzoek naar interactie van basisschoolleerlingen die samen schrijven in de context van onderzoekend leren. Momenteel houdt zij zich vanuit SLO bezig met de actualisatie van de eindexamenprogramma's Nederlands en Friese taal en cultuur voor vmbo, havo en vwo.

E-mail: a.herder@slo.nl